ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-12

O‘ZBEK TILI KORPUSINI YARATISHNING NAZARIY ASOSLARI

Kadirova Zaynura Zaynidinovna
Termiz davlat universiteti o‘zbek tili va adabiyoti
kafedrasi dotsenti(PhD).

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek tili korpusini yaratishning nazariy asoslari yoritiladi. Til korpusi tushunchasi, uning lingvistik tadqiqotlardagi o‘rni hamda zamonaviy tilshunoslikdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada korpus lingvistikasi yo‘nalishining shakllanishi, korpus turlari va ularning funksional imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, o‘zbek tili uchun milliy korpus yaratish zarurati, metodologik tamoyillar va ma’lumotlarni tanlash mezonlari asoslab beriladi. Korpusni belgilash, annotatsiyalash va standartlashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratiladi. Tadqiqot natijalari o‘zbek tilini raqamli muhitda rivojlantirishga xizmat qiladi. Ilmiy yondashuv til resurslarini tizimli jamlash, saqlash va qayta ishlash imkonini beradi, bu esa kelajakdagi tadqiqotlar, ta’lim, tarjima va amaliy lingvistika uchun muhim nazariy asos bo‘lib, xizmat qiladi, deb xulosa qilinadi.

Kalit so‘zlar: til korpusi, korpus lingvistikasi, milliy korpus, lingvistik resurs, matnlar bazasi, annotatsiyalash, belgilash tizimi, korpus tuzilishi, raqamli tilshunoslik, lingvistik ma’lumotlar.

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda tilni empirik asosda tadqiq etish, real nutq materiallariga tayangan holda ilmiy xulosalar chiqarish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ana shunday yondashuvlar orasida korpus lingvistikasi alohida o‘rin tutadi. Til korpusi til birliklarining tabiiy qo‘llanilishini aks ettiruvchi, elektron shaklda tuzilgan va maxsus belgilash tizimi bilan ta’minlangan matnlar majmuasidir. U tilning leksik, grammatik, semantik va uslubiy xususiyatlarini tizimli ravishda o‘rganish imkonini beradi. Jahon tilshunosligida ingliz, rus, nemis kabi tillar uchun mukammal milliy korpuslar yaratilgan bo‘lsa-da, o‘zbek tili korpusini shakllantirish masalasi hanuz dolzarbligicha qolmoqda. O‘zbek tilining boy tarixiy merosi, keng funksional imkoniyatlari va zamonaviy kommunikativ ehtiyojlari uni raqamli muhitda har tomonlama tadqiq etishni taqozo etadi. Shu bois o‘zbek tili korpusini yaratish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo‘lib, u ilmiy tadqiqotlar, ta’lim jarayoni, tarjima faoliyati hamda til texnologiyalarini rivojlantirish uchun mustahkam asos bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur maqolada o‘zbek tili korpusini yaratishning nazariy asoslari, metodologik tamoyillari va asosiy tushunchalari yoritilib, milliy korpusni shakllantirish zarurati ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Korpusni tuzishda matn tanlash, annotatsiyalash va standartlashtirish masalalari ham muhim ilmiy muammo sifatida talqin etiladi.

Asosiy qism

Korpus lingvistikasi XX asrning ikkinchi yarmida tilshunoslikda shakllangan nisbatan yangi, biroq tez sur’atlar bilan rivojlanib borayotgan yo‘nalishlardan biridir. Ushbu yo‘nalish til hodisalarini intuitiv kuzatuvlarga emas, balki real nutq materiallari asosida empirik tahlil qilishga tayanganligi bilan ajralib turadi. Til korpusi esa ana shu yondashuvning asosiy vositasi bo‘lib, ma’lum bir til yoki til shaklining elektron shaklda jamlangan, strukturaviy jihatdan tartiblangan va lingvistik belgilar bilan boyitilgan matnlar majmuasini ifodalaydi. Korpuslar til birliklarining chastotasi, kontekstual qo‘llanilishi, semantik va grammatik xususiyatlarini aniqlashda muhim manba hisoblanadi. Til

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-12

korpuslarining nazariy asoslarini belgilovchi muhim jihatlardan biri ularning maqsadga yo‘naltirilganligi va vakillilik tamoyiliga asoslanishidir. Vakillilik tamoyili korpus tarkibidagi matnlar muayyan til holatini imkon qadar to‘liq va muvozanatli aks ettirishini talab etadi. Shu nuqtayi nazardan, o‘zbek tili korpusini yaratishda turli janr, uslub va funksional sohalarga mansub matnlarni qamrab olish zarur. Badiiy adabiyot, ilmiy, publitsistik, rasmiy va og‘zaki nutq namunalarining korpusga kiritilishi tilning real qo‘llanilish manzarasini yaratishga xizmat qiladi. Matn tanlashda xronologik, hududiy va uslubiy mezonlarga amal qilish korpusning ilmiy qiymatini oshiradi.

Til korpusining muhim tarkibiy qismi annotatsiya jarayonidir. Annotatsiya matn tarkibidagi birliklarni lingvistik jihatdan belgilashni anglatib, u morfologik, sintaktik, semantik va pragmatik darajalarda amalga oshiriladi. Annotatsiyalangan korpus tadqiqotchilarga murakkab lingvistik izlanishlarni tez va aniq olib borish imkonini beradi. O‘zbek tili korpusini yaratishda milliy tilning grammatik tuzilishini hisobga olgan holda belgilash tizimini ishlab chiqish alohida ahamiyatga ega. Agglyutinativ til sifatida o‘zbek tilida affiksal tizimning boyligi morfologik annotatsiyani yanada murakkablashtiradi va bu masala puxta nazariy yondashuvni talab etadi. Korpusni yaratish jarayonida standartlashtirish va normallashtirish masalalari ham muhim o‘rin tutadi. Matnlarni yagona formatga keltirish, imlo va grafik variantlarni muvofiqlashtirish, shuningdek, kodlash tizimidan to‘g‘ri foydalanish korpusning funksional samaradorligini ta’minlaydi. Bu borada xalqaro tajribada qo‘llaniladigan TEI kabi standartlardan foydalanish o‘zbek tili korpusini global ilmiy makonga integratsiya qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, milliy til xususiyatlariga moslashtirilgan texnik va lingvistik yechimlarni ishlab chiqish zarurati ham mavjud.

O‘zbek tili korpusining nazariy asoslari uni yaratishning maqsad va vazifalarini aniq belgilash bilan chambarchas bog‘liq. Korpus nafaqat ilmiy tadqiqotlar uchun, balki ta’lim, lug‘atshunoslik, avtomatik tarjima va nutqni qayta ishlash kabi sohalar uchun ham xizmat qilishi lozim. Shuning uchun korpusni loyihalashda uning ko‘p funksionalligi va keng foydalanuvchilar doirasiga mo‘ljallanganligi e’tiborga olinadi. Bu esa lingvistik va texnologik yondashuvlarning uyg‘unligini taqozo etadi. O‘zbek tili korpusini yaratishning nazariy asoslari korpus lingvistikasi tamoyillariga, tilning ichki qonuniyatlariga va zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlariga tayanadi. Ushbu asoslar puxta ishlab chiqilmas ekan, korpusning ilmiy va amaliy qiymati to‘liq namoyon bo‘la olmaydi. Shu bois o‘zbek tili korpusini yaratish masalasi tizimli va kompleks yondashuvni talab qiluvchi dolzarb ilmiy vazifa sifatida baholanadi.

Xulosa

O‘zbek tili korpusini yaratish masalasi zamonaviy tilshunoslikning dolzarb va ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur tadqiqot doirasida korpus lingvistikasi nazariy asoslari tahlil qilinib, til korpusining mohiyati, tuzilishi va funksional imkoniyatlari yoritildi. O‘zbek tili korpusini shakllantirish jarayoni empirik ma’lumotlarga tayangan holda til birliklarini chuqur va tizimli o‘rganish imkonini berishi bilan ahamiyatlidir. Korpusning vakilliligi, muvozanatliligi va standartlashtirilgan annotatsiya tizimiga ega bo‘lishi uning ilmiy ishonchliligini ta’minlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilining agglutinativ xususiyatlari, boy affiksal tizimi va uslubiy rang-barangligi korpus yaratishda maxsus nazariy yondashuvni talab etadi. Annotatsiya va belgilash jarayonlarida milliy til xususiyatlarini hisobga olish korpusning funksional samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, xalqaro standartlardan foydalanish o‘zbek tili korpusini jahon ilmiy hamjamiyati bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Umuman olganda, o‘zbek tili korpusini yaratish nafaqat nazariy tilshunoslikni boyitadi, balki ta’lim, lug‘atshunoslik, tarjima va axborot

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

texnologiyalari sohalarida ham keng amaliy imkoniyatlar ochadi. Mazkur ish o‘zbek tilining raqamli makondagi rivoji va ilmiy tadqiqotlar uchun mustahkam nazariy poydevor yaratishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Абдуллаев А. Ўзбек тили лексикологияси. – Тошкент: Фан, 2005. – 240 б.
2. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Словарь методических терминов. – М.: Флинта, 2009. – 448 с.
3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М.: УРСС, 2007. – 576 с.
4. Баевский В. С. Корпусная лингвистика. – М.: Академия, 2010. – 192 с.
5. Бернард Дж. Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. – Cambridge: CUP, 2012. – 310 p.
6. Бондарко А. В. Функциональная грамматика. – Л.: Наука, 1984. – 288 с.
7. Бушуй Т. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. – Самарқанд: СамДУ, 2012. – 360 б.
8. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.